

بسم الله الرحمن الرحيم

سیره رفتاری شهید خدمت آیت الله محمد علی آل هاشم (رحمة الله علیه)

سمانه صادقی^۱

چکیده

انسان اگر بخواهد عاقبت به خیر شود و دنیا و آخرت خود را آباد کند، بایستی به قرآن و سیره ائمه علیهم السلام عمل کند. برای اینکه بتواند راحت تر این مسیر را ادامه دهد، و به مقصد برسد، نیازمند الگو هست. چرا که خداوند این نیاز را غریزی الگو گیری را در نهاد انسان قرار داده است و انسان فطرتاً الگو پذیر است. اولین الگوی ما ائمه علیهم السلام هستند؛ بخاطر اینکه انسان کامل هستند. با نگاهی به سیره رفتاری شخصیت هایی همچون آیت الله آل هاشم رحمه الله علیه، می توان الگو گیری از ائمه معصومین علیهم السلام را در سیره رفتاری این بزرگواران مشاهده کرد؛ زیرا تمام زندگی شان را بر این اساس پایه گذاری کرده اند. هر فردی با مطالعه و توجه به سیره رفتاری چنین شهدایی می تواند خود را شبیه آنان کند. و این باعث سعادت دنیوی و اخروی می شود.

این پژوهش به روش توصیفی تحلیلی با مراجعه به منابع کتابخانه ای و با هدف ارائه سیره رفتاری شهید خدمت آیت الله محمد علی آل هاشم رحمه الله علیه انجام گرفته، و در پایان بدین نتیجه رسیده است که نمونه هایی از سیره رفتاری شهید آل هاشم رحمه الله علیه عبارت اند از: تواضع، ساده زیستی، خستگی ناپذیری، مردم داری.

کلید واژگان سیره رفتاری، شهید خدمت، آیت الله محمد علی آل هاشم رحمه الله علیه.

۱. طلبه سطح دو، مدرسه علمیه حضرت خدیجه (سلام الله علیها).

مقدمه

سید محمدعلی آل‌هاشم؛ فرزند آیت‌الله سید محمدتقی آل‌هاشم از روحانیون برجسته و بنام تبریز می باشد. وی پس از شهیدان محراب آیت‌الله قاضی و آیت‌الله مدنی، مرحوم آیت‌الله مشکینی، مرحوم آیت‌الله ملکوتی و آیت‌الله مجتهدشبهستری، ششمین نماینده ولی فقیه در آذربایجان شرقی و امام جمعه تبریز از ۱۰ خرداد ۱۳۹۶ تاکنون است. که به فرموده مقام معظم رهبری جایگاهی بس رفیع، حساس و مهم است.

تحصیلات مقدماتی را تا دبیرستان در تبریز گذراند؛ سپس برای تحصیل علوم دینی در حوزه علمیه تبریز مشغول و سپس به حوزه علمیه قم عزیمت نمود و تحصیلات حوزوی را تا مقطع سطح چهار حوزوی (دکتری) گذراند و به مدت ۱۴ سال در درس خارج مقام معظم رهبری حضور فعال داشت. همچنین ایشان دارای تالیفات تخصصی برای نیروهای مسلح، طلاب و روحانیون و تالیفات عمومی می باشند.

ایشان سنوات بسیاری در مناطق عملیاتی جبهه های جنگ حق علیه باطل شرکت کرده و با فرماندهان بزرگی همچون شهید صیاد شیرازی همراه بوده و سابقه درخشانی در این زمینه دارد. حجت الاسلام والمسلمین سید محمدعلی آل‌هاشم، همچنین از سال ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۶ با حکم مقام معظم رهبری مسئولیت سنگین نماینده ولی فقیه و رئیس سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران را عهده دار بودند. وی در این دوره سه بار موفق به کسب مقام اول بین سازمان‌های عقیدتی سیاسی نیروهای مسلح در اشراف فرماندهی معظم کل قوا شد.

با نگاهی به کارنامه فعالیت‌های حجت الاسلام والمسلمین آل‌هاشم برخی از مسئولیت‌های برجسته ایشان را می‌توان چنین نام برد: مسئول ستاد نماز جمعه تبریز، مسئول عقیدتی سیاسی مرکز آموزش پشتیبانی نیروهای زمینی ارتش، رئیس عقیدتی سیاسی لشکر ۲۱ حمزه آذربایجان، رئیس اداره عقیدتی سیاسی منطقه‌ای آذربایجان، معاون تبلیغات و روابط عمومی سازمان عقیدتی سیاسی منطقه‌ای آذربایجان، جانشین اداره عقیدتی سیاسی نیروی دریایی ارتش، جانشین اداره عقیدتی سیاسی نیروی زمینی ارتش، معاون هماهنگ کننده سازمان عقیدتی سیاسی ارتش، جانشین سازمان عقیدتی سیاسی ارتش با تصویب فرماندهی معظم کل قوا، رئیس اداره عقیدتی سیاسی نیروی زمینی ارتش با تصویب فرماندهی معظم کل قوا.

حجت الاسلام والمسلمین سید محمدعلی آل‌هاشم؛ همچنین عضو میز آذربایجان در مجمع تشخیص مصلحت نظام بوده و از این ناحیه هم خدمات ارزشمند و ارزنده‌ای به این منطقه داشته است.

باید یاد و خاطره شهیدان زنده نگه داشته شود؛ چرا که الگو گیری از این مردان بزرگ و ادامه راه این بزرگواران باید سرلوحه زندگی همه مردم جهان شود. شهید آل هاشم رحمه الله علیه و رئیس جمهور شهید آیت الله رئیسی و همراهانشان، نشان دادند می توان، در اوج شهرت بود و پرواز کرد، در این مقاله سعی خواهد شد تا نگاهی هرچند کوچک بر سیره رفتاری شهید عزیز شهید آل هاشم رحمه الله علیه شود. (پایگاه اطلاع رسانی دفتر نماینده ولی فقیه در استان آذربایجان شرقی و امام جمعه تبریز)

به دلیل تازگی موضوع تنها یک کتاب یافت شد. که به شرح ذیل است:

محمد حسین فرمانی در کتاب «کلاس بندگی» بخش اندکی از سخنان و مصاحبه های ارزشمند حجت الاسلام و المسلمین شهید سید محمد علی آل هاشم در سال های مختلف است که به همراه اندکی ویرایش، با این هدف تهیه شده که مخاطب با افکار، اندیشه ها، منش و روش شهید آیت الله آل هاشم بیش از پیش آشنا شود.

سیره رفتاری

سیره در ادبیات و لغت به معنای رفتن، جریان داشتن و در حرکت بودن به کار رفته است (محمد مرتضی زبیدی، تاج العروس من جواهر القاموس، ج ۲، ص ۵۴؛) و بر این اساس، بسیاری نیز واژه «سیره» را به نوع حرکت و شیوه جریان داشتن و یا به عبارتی نوع، سبک و شیوه رفتار و کردار تعریف کرده اند (ابوالحسن احمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۳، ص ۱۲۰-۱۲۱). نوعی دوام و استمرار در معنای سیره نهفته است.

«سیره» در اصطلاح دینی به معانی طریقه، روش و رفتار و اخلاق عملی به کار رفته است. چنان که علامه طباطبایی در تفسیر المیزان از سیره، با عنوان نوع خاص رفتار و عملکرد انسان تعبیر می کند. وقتی سیره پیامبر یا امامان گفته می شود، نمونه هایی از اخلاق و رفتار مستمر آنان مقصود است که در زندگی بر آن روش عمل می کردند. (سید محمد حسین طباطبایی، المیزان، ج ۱۶، ص ۱۷۸)

شهید خدمت:

در آیه شریفه «وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ»؛ به کسانی که در راه خدا کشته می شوند، مرده اطلاق نکنید؛ اینها زنده اند. اطراف این آیه - چه قبل این آیه، چه بعد این آیه - بحثی از حرکت نظامی و جنگ و قتال و مانند اینها نیست؛ [می فرماید] «فی سبیل الله». نمی شود ادعا کرد که معنای این «يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ» کشته شدن در میدان جنگ است، چون هیچ قرینه ای بر این در این آیه وجود ندارد.

در آیه سوره آل عمران - «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا» - چرا، آن آیه در ضمن مسائل جهاد است؛ این آیه نه، مطلق است؛ [می فرماید] هر کسی که در راه خدا کشته بشود.

راه خدمت به مردم، راه خدا است؛ راه کار جهادی برای مردم، راه خدا است؛ راه اداره کشور اسلامی، راه خدا است؛ راه پیشرفت نظام جمهوری اسلامی، راه خدا است.

آقای رئیسی عزیز و همراهانش، در راه پیشرفت کشور، در راه خدمت به مردم، در راه اعتلای جمهوری اسلامی کشته شدند، [لذا] مشمول این آیه اند؛ اینها را اموات ندانید؛ بَلْ أَحْيَاءُ؛ اینها زنده هستند؛ همان تعبیری که در باب شهدا

وجود دارد.

بنابراین، اینها را ما «شهدای خدمت» می دانیم، همچنان که مردم گفتند؛ از دل مردم جوشید این تعبیر «شهید جمهور» و «شهید خدمت»؛ این خیلی باارزش است. ۱۴ (۱۴۰۳/۰۳/۱۴) مقام معظم رهبری حفظه الله .

آیت الله آل هاشم رحمه الله علیه

سید محمدعلی آل هاشم (۶ آبان ۱۳۴۱ - ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۳) امام جمعه تبریز و نماینده ولی فقیه استان آذربایجان شرقی بود. (خبرگزاری فارس ۱۰ خرداد ۱۳۹۶) وی از سال ۱۳۸۸ تا ۱۱ تیر ۱۳۹۶ رئیس سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران، (آفتاب نیوز ۲۸ تیر ۱۳۸۸) عضو شورای مرکزی جامعه روحانیت مبارز تهران، عضو شورای سیاستگذاری ائمه جمعه، منتخب مردم استان آذربایجان شرقی در ششمین دوره مجلس خبرگان رهبری و عضو میز آذربایجان مجمع تشخیص مصلحت نظام نیز بود (بیرنا . دریافت شده در ۲۴-۲۰-۲۹).

او که فرزند سید محمدتقی آل هاشم از روحانیون تبریز بود، تحصیلات مقدماتی خود را در تبریز انجام داد و سپس برای تحصیل علوم دینی به قم رفت. سید محمدعلی به مدت ۱۴ سال در درس خارج سید علی خامنه ای حاضر بوده است. وی در سانحه سقوط بالگرد همراه با سید ابراهیم رئیسی رئیس جمهور پیشین و چند نفر دیگر در ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۳ به شهادت رسید .

۱. سیره رفتاری شهید خدمت آیت الله آل هاشم رحمه الله علیه

۱.۲ تواضع

یکی از سیره های رفتاری شهید آل هاشم رحمه الله علیه، تواضع و فروتنی است.

۱. کلمه «تواضع» از ریشه «وضع»، در اصل به معنی فرو نهادن است (مصطفوی، حسن، التحقيق

فی کلمات القرآن الکریم، ۱۳۶۰، ج ۱۳، ص ۱۳۱). و به معنای خویشتن را کوچک نشان

دادن، (راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ۱۳۷۵، ج ۴،

ص ۴۶۴)

و در مقابل «تکبر» به معنای خود را بزرگ دانستن است. (مهبیار، رضا؛ فرهنگ ابجدی (عربی، فارسی)، ص ۷۱).
(مرحوم ملا احمد نراقی در تعریف تواضع می گوید: تواضع عبارت است از شکسته نفسی که نگذارد آدمی خود را بالاتر از دیگری ببیند و لازمه آن، کردار و گفتاری است که دلالت بر تعظیم دیگران و اکرام ایشان می کند. (نراقی، معراج السعاده، ۱۳۸۶ه.ش، ص ۲۴۳)

«تواضع» از فضایل اخلاقی و به معنای فروتنی در برابر دیگران است و ضد آن تکبر و خودپسندی می باشد. در قرآن و روایات، تواضع یکی از صفات بارز انسانهای مؤمن شمرده شده و آثار نیکویی برای آن بیان گردیده است. (دانشنامه اسلامی)

در آموزه های اسلامی تواضع یکی از ارزشمندترین مکارم اخلاقی به شمار می آید. در قرآن کریم صفت تواضع به عنوان اخلاق بندگان خاص خداوند و همچنین ویژگی مومنان راستین بیان شده است: «وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا»؛ (سوره فرقان، آیه ۶۳). «و بندگان خاص خدای رحمان آنان هستند که بر روی زمین به تواضع و فروتنی راه روند و هرگاه مردم جاهل به آنها خطاب (و عتابی) کنند با سلامت نفس (و زبان خوش) جواب دهند».

«إِنَّمَا يُؤْمِنُ بِآيَاتِنَا الَّذِينَ إِذَا ذُكِّرُوا بِهَا خَرُّوا سُجَّدًا وَسَبَّحُوا بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ»

در این آیه به ۴ ویژگی مومنان راستین اشاره دارد که یکی از ویژگی آنان تواضع و فروتنی و ترک هر گونه استکبار است چرا که کبر و غرور نخستین پله نردبان کفر و بی ایمانی است و تواضع و فروتنی در مقابل حق و حقیقت نخستین گام ایمان است!

است؛ وظیفه‌مان امروز کار جهادی مسئولان است؛ این دیگر مربوط به خصوص سپاه نیست، همه‌ی مسئولان کشور امروز موظفند کار جهادی کنند، شبانه‌روزی کار کنند، خستگی نشناسند. ما فصل مُشبعی را حرکت کرده‌ایم؛ این سربالایی، این شیب تند را عبور کرده‌ایم، به قله‌ها نزدیک شده‌ایم. نباید خسته بشویم. امروز روز خسته شدن نیست، روز ناامید شدن نیست؛ امروز روز شوق است، روز امید است، روز حرکت است؛ مسئولین کشور در بخشهای مختلف باید با این روحیه حرکت کنند. اعتماد باید وجود داشته باشد، نمی‌گوییم انتقاد نباشد؛ انتقاد همراه با اعتماد. می‌خواهند انتقاد بکنند، اشکال ندارد، اما اعتماد داشته باشند. مسئولین دارند کار میکنند؛ با اخلاص، با علاقه‌مندی، با شوق، با توکل به خدا، با همه‌ی توان؛ اعتماد بشود به آنها، انتقاد هم اگر لازم بود، [بشود]؛ من مخالفتی با انتقاد ندارم. اگر این راه را دنبال کردیم و بحمدالله تا امروز دنبال شده و بعد از این هم به فضل الهی، به توفیق الهی دنبال خواهد شد، پیروزی بر دشمن قطعی است. ۲۶/۰۵/۱۴۰۲ بیانات در دیدار فرماندهان سپاه پاسداران)

شهید آل هاشم مجاهدت خود را این چنین بیان می کند: «خدا را شاهد می گیریم من در اجرای حکم رهبری [در رابطه با امامت جمعه] لحظه‌ای کوتاهی نکردم، شبانه روز دویدم. در این مدت یک روز مرخصی نرفتم. از اول طوری بودم که فقط به کار فکر می کردم به دنبال مسائل خودم نبودم. در ارتش که بودم باید برخی روحانیون را به خارج از کشور می فرستادیم. اکثر روحانیون را به خارج از کشور فرستادم اما خودم حتی یک بار هم سفر خارجی نرفتم. یک بار هم از طرف بعثه یا جای دیگر مکه مشرف نشدم، مکه رفتم اما به عنوان یک زائر!»

سر انجام نیز نتیجه این تلاش های شبانه روزی، اینگونه است: «نتیجه کارم در یک کلمه این است که مردم را به انقلاب و امام و رهبری و نظام و روحانیت خوش بین کردم. این کار کمی نیست.»

شهید آل هاشم خستگی را خسته کرد:

به گزارش خبرنگار خبرگزاری حوزه از تبریز، حجت الاسلام علی فقیه ظهر شنبه در آئین بزرگداشت شهدای خدمت در حسینیه سپاه عاشورا، اظهار داشت: شهید آل هاشم در همه برنامه‌های عمومی و مردمی حضور داشت و من دوشادوش این شهید بزرگوار در همه صحنه‌ها و عرصه‌ها شاهد زحمات و تلاش‌های بوده‌ام. (خرداد ۱۴۰۳ - ۱۶:۵۳)

بنابر این خستگی ناپذیری یکی از سیره های رفتاری شهید خدمت آیت الله آل هاشم رحمه الله علیه است .

یکی از سیره های رفتاری شهید آل هاشم رحمه الله علیه، مردم داری است.

مردم داری "اخلاق زیبنده مسلمانی است که می خواهد از الگوهای دینی و ارزش های مکتبی الهام بگیرد و زندگی اسلامی داشته باشد. مردم داری، اخلاق انبیا و اولیاست.

یکی از ضرورت های اخلاق مسلمانی و معاشرت اسلامی "مردم داری" است، یعنی با مردم بودن، برای مردم بودن، در خدمت دیگران بودن، شریک درد و رنج و راحت و غم دیگران بودن. همراهی و همدردی و همگامی و همخونی با دیگران و هر نام دیگری که بتوان بر آن گذاشت.

"مردم داری" رمز و راز حیات اجتماعی یک مسلمان است و برای او "پایگاه مردمی" و برخورداری از رافت و رحمت و مودت و حمایت مردم را فراهم می آورد. هاهی به آب زنده است و یک مسلمان اجتماعی، به حسن سلوک با دیگران. (خبرگزاری مهر، ۳ شهریور ۱۳۹۲، ۱۶:۳۸)

از منظر مردم آل هاشم امام جمعه‌ی مردم دار، مردم دوست و عاشق مردم بود

این شخصیت بزرگوار امام جمعه همه روز ها بود و همواره به مردم عشق می ورزید.

ایشان در حوزه‌ی امامت جمعه، بنیان گذار یک فرهنگ نوینی شده‌اند که بنده از آن به عنوان مکتب مردم داری تعبیر می‌کنم.

آل هاشم خورشید بی غروب آسمان معنویت و هدایت آذربایجان است و تا دنیا است نام آل هاشم، بلند خواهد ماند.

قرآن فرموده هر کسی اهل ایمان و عمل صالح باشد خدا محبت و احترام او را در دل اهل ایمان می‌گنجاند، چون آل هاشم مومن همراه با عمل صالح بود عزت و احترام را نه تنها در آذربایجان بلکه در کل ایران قرار داده و می‌توانم بگویم آل هاشم فراتر از ایران هم خاطر خواه دارد.

آل هاشم اسوه جهاد، تلاش و مردم داری بوده و قریب به همه‌ی سال‌های دفاع مقدس را در جبهه‌ها گذرانده‌است. سرزمین‌های داغ خوزستان و سرد کردستان آل هاشم را می‌شناسند. او برای دفاع از حیثیت، ناموس و ارزش‌های این کشور جانش را در کف دست گرفت.

ایشان برای همه جریان‌ات سیاسی و مردم الحق و الانصاف یک تکیه گاهی شده بود و در حقیقت باید گفته شود شخصیت ایشان پویا و فعال بود چرا که اکثر مواقع در میان مردم حضور داشت و همه مردم را با روی خوش می پذیرفت و پاسخگوی آنها بود.

همچنین آقای آل هاشم پس از آنکه به عنوان نماینده ولی فقیه در استان آذربایجان شرقی منصوب شده اند وجهه مردمی و ساده زیستی ایشان مایه امیدواری برای مردم منطقه شده بود.

نماینده مردم بناب در مجلس عنوان کرد: آیت الله آل هاشم همیشه در دسترس مردم بود و حتی تماس تلفنی مردم را هم بی پاسخ نمی گذاشت و پیگیر مسائل و موضوعات آنها می شد.

(ایسنا/آذربایجان شرقی رئیس سازمان عقیدتی سیاسی ارتش، ۳ خرداد ۱۴۰۳/ ۱۰:۲۷)

بنابر این مردم داری یکی از سیره های رفتاری شهید خدمت آیت الله آل هاشم رحمه الله علیه است .

نتیجه گیری

در بخشی از یک یادداشت با عنوان «بررسی مفهوم شهید و شهادت از منظر آیت الله العظمی مکارم شیرازی» در سایت ایشان که مورخ ۱۳ اسفند ۱۳۹۸ منتشر شد، آمده است: «شهادت چیست؟ شهادت در فرهنگ اسلام دو معنی متفاوت دارد: معنی «خاص» و دیگری معنی گسترده و «عام». [تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۴۰۷]. معنی خاص شهادت همان کشته شدن در معرکه جنگ در راه خدا است که احکام خاصی در فقه اسلامی دارد، از جمله عدم نیاز شهید به غسل و کفن، بلکه با همان لباس خونین دفن می شود! [تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۴۰۷]. لیکن اگر در بیرون معرکه باشد بعضی از آن احکام را ندارد، ولو شهید است. [مشکات هدایت، ص ۸۳]...

«شهید» در فرهنگ اسلامی منحصر به کسانی نیست که در میدان جهاد کشته می شوند، هر چند آنها از روشن ترین مصداق آیند، بلکه [تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۳۵۵] در اسلام معنای شهادت گسترش داده شده است. [مشکات هدایت، ص ۸۲].

معنی وسیع شهادت آن است که انسان در مسیر انجام وظیفه الهی کشته شود، یا بمیرد، هر کس در حین انجام چنین وظیفه ای به هر صورت از دنیا برود «شهید» است. [تفسیر نمونه، ج ۲۱، ص ۴۰۷] و طبق روایات اسلامی، در زمره شهداست. (تفسیر نمونه، ج ۲۳، ص ۳۵۵).

آقای رئیسی و آل هاشم عزیز و همراهانش، در راه پیشرفت کشور، در راه خدمت به مردم، در راه اعتلای جمهوری اسلامی کشته شدند، [لذا] مشمول این آیه‌اند «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا»؛ اینها را اموات ندانید؛ بَلْ أَحْيَاءُ؛ اینها زنده هستند؛ همان تعبیری که در باب شهدا وجود دارد.

بنابراین، اینها را ما «شهدای خدمت» می‌دانیم، همچنان که مردم گفتند؛ از دل مردم جوشید این تعبیر «شهید جمهور» و «شهید خدمت»؛ این خیلی باارزش است.» ۱۴۰۳/۰۳/۱۴ مقام معظم رهبری حفظه الله .

با نگاهی گذرا به سیره رفتاری شهید آل هاشم رحمه الله علیه می‌توان به نمونه‌هایی از سیره رفتاری ایشان اشاره کرد

۱. تواضع این شخصیت بزرگوار متواضع، مهربان، خیرخواه بوده که امام همه‌ی روزها بود ما معمولاً می‌گوییم امام جمعه ولی مردم آذربایجان می‌گویند فقط امام جمعه نبود بلکه امام همه‌ی روزها در کل هفته بود. وی به همه در هر شرایطی عشق می‌ورزید.

۲. ساده زیستی آیت الله آل هاشم پس از آنکه به عنوان نماینده ولی فقیه در استان آذربایجان شرقی منصوب شده اند وجهه مردمی و ساده زیستی ایشان مایه امیدواری برای مردم منطقه شده بود. نماینده مردم بناب: ۸ خرداد ۱۴۰۳)

۳. خستگی ناپذیری شهید آل هاشم در همه برنامه‌های عمومی و مردمی حضور داشت و من دوشادوش این شهید بزرگوار در همه صحنه‌ها و عرصه‌ها شاهد زحمات و تلاش‌های بوده‌ام.

۴. مردم داری از منظر مردم آل هاشم امام جمعه‌ی مردم دار، مردم دوست و عاشق مردم بود، امام جمعه‌ی متواضع، مهربان، خیرخواه و امام همه‌ی روزها.

فهرست منابع

کتاب ها

۲. دانشنامه اسلامی .
۳. دلشاد تهرانی، مصطفی، سیره نبوی، دفتر اول.
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه وتحقیق مفردات الفاظ قرآن، خسروی حسینی، غلامرضا، تهران، انتشارات مرتضوی، ۱۳۷۵.
۵. طباطبایی، سیدمحمدحسین، المیزان، قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴.
۶. طوسی، محمد بن حسن، رجال کشی، ص ۶۶، به نقل از: مصطفی دلشاد تهرانی، سیره نبوی، دفتر اول.
۷. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، دار إحياء التراث العربی - بیروت - لبنان، هجری قمری| ۱۹۸۳ میلادی.
۸. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۶۰ .
۹. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، انتشارات امام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۷.
۱۰. _____، مشکات هدایت، قم، مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع)، ۱۳۸۵.
۱۱. مهبیار، رضا؛ فرهنگ ابجدی (عربی، فارسی)، تهران، انتشارات اسلامی .
۱۲. نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعاده، قم، زهیر، ۱۳۸۶هـ.
۱۳. نوری، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مؤسسة آل البيت (علیهم السلام) لإحياء التراث - بیروت - لبنان، ۱۴۰۸ هجری قمری| ۱۹۸۷ میلادی.
۱۴. یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب، تاریخ یعقوبی، ج ۲، ص ۲۰۴، به نقل از: مصطفی دلشاد تهرانی، سیره نبوی.

سایت و پایگاه های خبری

۱. KHAMENEI.IR .
۲. ایرنا
۳. ایسنا.
۴. آفتاب نیوز.
۵. پایگاه اطلاع رسانی دفتر نماینده ولی فقیه در استان آذربایجان شرقی و امام جمعه تبریز.
۶. خبرگزاری مهر.
۷. خبرگزاری فارس .